

MONICA LOVINESCU

Monica Lovinescu (19 noiembrie 1923–20 aprilie 2008), jurnalistă și critic literar, fiica lui E. Lovinescu și a Ecaterinei Bălăcioiu-Lovinescu, este cea mai importantă voce feminină a exilului românesc. După absolvirea Facultății de Litere din București (1946), devine asistenta lui Camil Petrescu la Seminarul de Artă Dramatică și colaborează la diverse publicații (*Revista Fundațiilor Regale*, *Kalende*, *Vremea*, *Democrația* lui Anton Dumitriu) cu pagini literare, cronică dramatică etc. Obține o bursă a statului francez în 1947 și pleacă la Paris în condiții dificile și riscante. Imediat după abdicarea forțată a regelui Mihai I, la începutul anului 1948, cere azil politic în Franța.

În primii ani de exil face diverse încercări regizorale. Publică articole și studii în diverse reviste: *East Europe*, *Kontinent*, *L'Alternative*, *Preuve*, *France Catholique*, *Témoignage* etc. Semnează capitolul despre teatrul românesc în *Histoire du spectacle* („Encyclopédie de la Pléiade”, Gallimard).

Traduce câteva cărți din românește, sub pseudonimele Monique Saint-Côme și Claude Pascal. Împreună cu Eugen Ionescu, traduce trei piese din teatrul lui Caragiale în limba franceză (volum publicat în 1994, la L'Arche Editeur). Colaborează deopotrivă la revistele de limba română din exil: *Luceafărul*, *Caete de Dor*, *Ființa românească*, *Ethos*, *Contrapunct*, *Dialog*, *Agora* etc.

Din 1951 se dedică activității radiofonice și „țării din gând”: realizează, până în 1975, emisiuni literare și muzicale la Radiodifuziunea Franceză, iar din 1962 trece la microfonul Europei Libere (va lucra aici până în 1992, la închiderea postului). Are emisiuni săptămânale ascultate cu enorm interes în România: cronică de carte de la *Actualitatea culturală românească*, precum și *Teze și Antiteze la Paris*. În ajunul zilei sale de naștere, în 1977, se face asupra ei o încercare de asasinat politic de către un terorist aflat în solda lui Nicolae Ceaușescu.

Monica Lovinescu a fost căsătorită cu Virgil Ierunca, fiind amândoi unele dintre cele mai iubite și respectate figuri ale exilului românesc.

După 1990, cărțile i se publică constant la Editura Humanitas, în principal cronicile literare citite la radio (șase volume de *Unde scurte*: 1990–1996), precum și cele scrise pentru *România literară* (volum intitulat *Diagonale*, 2002, 2010). *La apa Vavilonului* (1999, 2001, 2008, 2010) este una dintre cele mai importante scrieri memorialistice de exil. Eseurile sale politico-istorice au fost antologate în volumul *Etica neuitării* (2008). Cele șase volume de *Jurnale*, publicate în timpul vieții (2002–2006), au fost urmate de ediția postumă, într-un volum, intitulată *Jurnal esențial* (2010) și de *Jurnal inedit*, 2001–2002 (2014). În 2014 a apărut și *O istorie a literaturii române pe unde scurte*, 1960–2000 (antologia celor mai importante texte ale autoarei despre literatura română sub comunism). Monica Lovinescu a scris primul roman distopic din literatura română, *Cuvântul din cuvinte*, și este de asemenea autoarea unui volum de *Întrevederi cu Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Ștefan Lupășcu și Grigore Cugler* (1992).

**MONICA
LOVINESCU**

**ETICA
NEUITĂRII**

Eseuri politico-istorice

Antologie și prefață
de Vladimir Tismăneanu

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Vlad Russo
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Georgeta-Anca Ionescu
DTP: Ileana Buzoianu, Dan Dulgheru

Tipărit la Bookart Printing

© HUMANITAS, 2008, 2023

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Lovinescu, Monica
Etica neuitării: eseuri politico-istorice / Monica Lovinescu;
antologie și pref. de Vladimir Tismăneanu – București: Humanitas, 2023
ISBN 978-973-50-7844-7
I. Tismăneanu, Vladimir (antolog.; pref.)
821.135.1

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723 684 194

HERMENEUTICA LIBERTĂȚII

de Vladimir Tismăneanu

O spun cu deplina responsabilitate și convingere – în cultura românească a ultimelor cinci decenii, Monica Lovinescu a fost cea mai rafinată cunoscătoare, exegetă, analistă a fenomenului comunist.¹ A pledat ca nimeni altcineva pentru demontarea și demistificarea pretențiilor ideologice ale totalitarismului comunist. A surprins legăturile de adâncime, infra-raționale, dintre comunismul românesc (și nu numai) și variile încarnări ale fascismului. Când regimul comunist a îmbrățișat temele, fantasmele și obsesiile extremei drepte interbelice, făcându-le ale sale, Monica Lovinescu și Virgil Ierunca au scris pagini magistrale despre geneza a ceea ce, mai târziu, am diagnosticat drept barocul fascisto-comunist. Atacurile împotriva ei din zona xenofob-stalinoidă (E. Barbu și echipa sa de demagogi fascisto-comuniști, cei pe care ea îi numea, cu infinit dispreț, „trepădușii de Curte Nouă“) dădeau măsura unei lupte care a continuat și după decembrie 1989: aceea dintre susținătorii modernității politice și estetice, pe de o parte, și partizanii unui autarhism, în fapt un neo-tribalism de sorginte colectivist-etnicistă care a făcut atâta rău culturii românești în perioada interbelică. Nu vreau să fiu greșit înțeles: nu este vorba aici de contestarea tradiției ori de exaltarea dezrădăcinării, ci de o susținere a sincronizării continue a culturii române cu marile direcții ale

1. Această prefață este o versiune revăzută și adăugită a eseului „Etica neuitării – În memoria Monicăi Lovinescu“, apărut în revista *Apostrof*, mai 2008.

spiritului democratic modern. La urma urmei, nu cred că greșesc încadrându-i pe Monica Lovinescu și pe Virgil Ierunca în perimetrul a ceea ce putem numi patriotismul liberal. Mai precis spus, al unui sentiment național sobru care nu se jenează de valorile umaniste în care crede și care nu pactizează cu pompierismul șovin ori cu doctrinarismul descărnat al unei stângi tot mai sectare. Mândria națională nu este un păcat câtă vreme nu este utilizată manipulativ precum în acțiunile intolerante și oportuniste ale jandarmilor culturali. A-ți iubi națiunea este o chestiune de demnitate. Eroarea constă în a face din dimensiunea națională un fel de test absolut și mai ales de a o subordona unor porunci politice imediate. Patriotismul civic-liberal este structural diferit de șovinismul resentimentar care azvârle iubirea tradiției în cel mai dezolant derizoriu prin chiar abolirea spiritului critic.

Recomandabile oricărui student în științe politice, filozofie ori litere, eseurile strânse în acest volum vorbesc despre spiritul echilibrului valoric și examinează principalele contribuții ale Monicăi Lovinescu la constituirea unei etici întemeiate pe memorie. La un ceas când asistăm la strădaniile insidioase de obliterare a conștiinței istorice, găsim în opera ei argumente imbatabile pentru a nu uita. Observând, în consens cu Alain Besançon, absența ori mai degrabă debilitatea unei acțiuni de *damnatio memoriae* în raport cu comunismul, similară celei constant întreprinse în raport cu nazismul, gânditoarea nota cu melancolică amărăciune faptul scandalos că pentru cei mai mulți comunismul apare ca „un fel de accident meteorologic“, o aberație pasageră pentru care nimeni nu poate fi ținut răspunzător. Pledând, împreună cu Virgil Ierunca, împotriva dublelor standarde în explorarea totalitarismului de stânga și de dreapta, Monica Lovinescu a atins nervul sensibil al unor oameni care până atunci se jurau că o admiră. La fel a fost admonestat și rău interpretat Czesław Miłosz de către unii în Polonia, când

a spus același lucru: ambele sisteme totalitare au fost monstruoase, ambele au fost exterministe, ambele merită o condamnare fără drept de apel.

Problema Răului s-a aflat în centrul reflecției Monicăi Lovinescu. Pentru a pricepe cum poate fi apărat Binele, este necesară continua rememorare a infernului. Doar astfel se poate construi acea viziune pe care gânditoarea americană Judith Shklar o definea drept *liberalismul fricii*. Hermeneutica libertății înseamnă respingerea complezenței placide, a aceluși spirit flegmatic pentru care nu există linie despărțitoare între călăi și victime, între adevăr și minciună. Ascultându-i emisiunile la Europa Liberă, începând de prin 1965 și până la plecarea din țară în 1981, am devenit practic discipolul ei. Tot astfel cum am devenit discipolul lui Virgil Ierunca. Am spus acest lucru în repetate rânduri când ei erau în viață, țin să o repet cât se poate de tranșant acum, când Editura Humanitas mi-a dat șansa alcătuirii și prefațării acestei antologii din scrierile politico-istorice ale autoarei *Undelor scurte*. De la Monica Lovinescu am aflat pentru prima dată despre Hannah Arendt. Când – cred că era prin 1971 – Florica Jebeleanu a plecat la Paris împreună cu tatăl ei, s-a văzut cu Monica Lovinescu (Eugen Jebeleanu frecventase Cenaclul „Sburătorul“ și luptase, mai ales după 1956, pentru reabilitarea marelui critic). O rugasem pe Florica, de care mă lega și mă leagă o caldă prietenie, să-mi aducă o carte de Hannah Arendt. Nu i-am spus care anume, ar fi fost oricum extraordinar să pot începe să citesc lucrările unei gânditoare despre care auzisem atâtea referințe fascinante în emisiunile Monicăi Lovinescu. Iată că o coincidență aproape divină a făcut ca Florica să o întâlnească pe Monica Lovinescu și să-i ceară sfatul, spunându-i că are un amic înnebunit după Arendt. La sugestia Monicăi, mi-a cumpărat două cărți: *Du mensonge à la violence* și *La crise de la culture*. Prima era publicată în colecția *Liberté de l'esprit*, condusă de Raymond Aron la editura Calmann-Lévy.

Așa s-a făcut că primele mele lecturi arendtiane au fost de fapt îndrumate de Monica Lovinescu. În cartea mea (unica publicată în România înaintea plecării, *Noua Stângă și Școala de la Frankfurt*, Ed. Politică, 1976) citam pasaje din Arendt, inclusiv descoperirea aceluia *principium individuationis* al Noii Stângi în preeminența dimensiunii morale în raport cu alte determinații ale acțiunii politice: „...pentru prima dată după foarte mult timp, o mișcare politică s-a dezvoltat în mod spontan și, în loc să se mulțumească cu propaganda, s-a lansat deschis în acțiune și, ceea ce este mai important, într-o acțiune inspirată aproape exclusiv de motivații morale.“ Poziția arendtiană de celebrare a revoltei spontane, a desfăcării imaginarului politic, a respingerii sectarismului uscat al leninismului dintotdeauna, se regăsește în scrierile Monicăi Lovinescu din acel an turbulent, vibrant și incandescent, plin de amăgiri, himere, speranțe, euforii, trădări și deziluzii care a fost 1968. Dar etica revoltei, pentru Monica Lovinescu, nu poate fi separată de aceea a solidarității cu cei supuși dominației totalitare. Nu este de ajuns să spui Nu unei societăți de consum de ale cărei beneficii te bucuri în fond pe deplin. O revoltă veritabilă înseamnă să spui Nu minciunii, infamiei și persecuției, oriunde acestea se află la putere. Este ceea ce peste ani avea să i-o spună, cu o usturătoare franchețe, Adam Michnik lui Daniel Cohn-Bendit².

Pentru Monica Lovinescu, ceea ce se întâmpla la Praga era într-adevăr merit să schimbe natura însăși a politicului așa cum se constituise acesta după al Doilea Război Mondial. Simpatia pentru studenții parizieni era temperată de aprehensiunile legate de aventurismul bombastic (era să scriu bovaric, ceea ce nu ar fi fost chiar departe de adevăr) al unui stângism iresponsabil. Privind retrospectiv, cred că nu s-a înșelat. Ceea ce o neliniștea

2. Dany Cohn-Bendit, *Nous l'avons tant aimée, la révolution*, Bernard Barrault, 1986, pp. 199–249.

pe gânditoarea exilată era o anumită frivolitate narcisistă a studențimii franceze, ignorarea de către rebelii baricadelor sorbonarde a tragediilor din lumea comunistă. Și totuși, Dany le Rouge îi scotea din minți pe secretarul general al Partidului Comunist Francez, Georges Marchais, și pe ceilalți staliniști francezi care, uitând de al lor internaționalism apocrif, îl tratau drept „Juif allemand“. Îi putem oare uita pe studenții francezi scandând: „Nous sommes tous des Juifs allemands“ și „À bas les crapules staliniennes!“? Scriind despre resurecția umbrei lui Bakunin în revolta franceză, Monica Lovinescu observă cum ideile lui Marcuse combinate cu cele ale anarhismului au dus la compromiterea unui PCF înghețat în bolșevismul său senil, cu certe înclinații șovin-pétainiste. Pe de altă parte, această tentativă de a reînflua viața unor utopii ce păreau extenuate nu deschidea de fapt spațiul politic, ci însemna triumful unor noi mitologii nihiliste. În acest punct, gândirea Monicăi Lovinescu se desparte de cea a Hannei Arendt și se întâlnește cu liberalul Raymond Aron, în consonanță cu care notează: „Iată de ce Mai '68 la Paris n-a fost o revoluție a timpului nostru, ci numai un mimetism al trecutului, care ar fi putut sfârși tragic pe baricadele amăgirii.“³

Cum spuneam, gândirea politică a Monicăi Lovinescu este ghidată de considerente morale. Asemeni Hannei Arendt ori Nadejdei Mandelstam, totalitarismul îi repugnă politic, spiritual și etic.⁴ Scria recent filozoful Leon Wieseltier: „...if certain forms of evil are not hated, then they have not been fully understood.“⁵ Este acea indignare profund morală, acea pasiune indomptabilă despre care vorbește și Gabriel Liiceanu în eseul

3. Monica Lovinescu, *Unde scurte*, Ed. Limite, Madrid, 1978, p. 265.

4. Vladimir Tismăneanu, „Monica, Hannah, Nadejda“, *Ideii în Dialog*, iunie și iulie 2008.

5. „Dacă anumite forme ale răului nu sunt detestate înseamnă că n-au fost pe deplin înțelese.“

său *Despre ură*⁶. În lungile ceasuri nocturne când am întors lumea și istoria pe toate părțile, tocmai acest lucru m-a impresionat la Monica Lovinescu: curajul de a-și mărturisi și asuma ostilitatea față de acele structuri utopico-ասasine cărora le-au căzut victime milioane de ființe inocente în secolul lagărelor de concentrare, al sârmei ghimpate și al camerelor de gazare. Acolo unde alții mimează poziții de falsă obiectivitate (de fapt un *bias pervers* și *pervertitor*), Monica Lovinescu, cea care a fost atât de apropiată în planul analizei politico-istorice de Besançon, Revel și Souvarine, articulează o etică a neuitării ca premisă a libertății. Mentorul Hannei Arendt a fost Jaspers (ar trebui cât mai curând tradusă în românește corespondența dintre autoarea *Originilor totalitarismului* și profesorul ei). Pentru Monica Lovinescu, nimeni nu a înțeles mai bine chestiunea libertății decât Jeanne Hersch, tot elevă a lui Jaspers. Intelectualul critic nu se plasează *au-dessus de la mêlée*, ci dimpotrivă, intră în acțiune, acuză, deplânge, demască impostura, delatiunea, violența, mișelia. În opera ei revin mereu referințele la experiența lagărelor, a terorii totalitare (fasciste și comuniste). În 1999 scrie cu amărăciune: „Am primit numărul din *România literară* cu al doilea articol despre Soljenițin. Și cu o greșeală de tipar care e tot atât de importantă ca și absența de comentarii asupra cărților amintite mai sus (de Robert Conquest și Boris Souvarine – V.T.). Eu scriam despre «zek-ul paradigmatic Soljenițin» și a ieșit «zeul paradigmatic». Mi-am dat brusc seama că la București nu se știe ce înseamnă un «zek» și că această lipsă voită de memorie este cel mai grav simptom al nevindecării noastre.”⁷

O etică a neuitării înseamnă un pilon al unei urgente terapii sociale care să exorcizeze Răul. Democrația se ofilește în absența memoriei, devine un ritual fără viață și fără vlagă. Nu este vorba

6. Gabriel Liiceanu, *Despre ură*, Humanitas, București, 2007.

7. Monica Lovinescu, *Jurnal. 1998–2000*, Humanitas, București, 2006, p. 204.

de nevroza amintirii, cum ar încerca unii să discrediteze acest demers, ci de conștiința faptului că adevărul este o premisă a libertății. Tiraniile totalitare s-au bazat pe lașitate, tăcere, complicitate. Scria Monica Lovinescu în septembrie 1969, iar cuvintele ei le recitim cu sentimentul unei întristătoare și alarmante actualități: „Umbrele de la Pitești circulă și azi printre noi, le întâlnim la colț de stradă, la coadă, prin grădini, unde mai întâlnim – e drept – și pe călăii scoși la pensie și plimbându-și, Duminică, nepoții de mână. Toți sunt încă printre noi, și morții și viii și victimele și călăii, cu toții știu că celălalt știe tot ce nu este mărturisit, alcătuiind un fel de boare ciudată care otrăvește atmosfera și o va otrăvi până când totul nu va fi spus cu voce tare, scris la lumina zilei, ca într-un catarsis colectiv care să pună capăt unei respirații gâtuite de păcat și de crimă.”⁸ „A pune capăt unei respirații gâtuite de păcat și de crimă” – acesta a fost scopul demersului care a culminat, în plan simbolic, prin discursul lui Traian Băsescu din 18 decembrie 2006. Țin să amintesc aici că Monica Lovinescu a făcut parte, ca și Virgil Ierunca, din Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste. Nu a fost cătuși de puțin o prezență formală, cum au sugerat unii și alții, mobilizați de dezolante patimi subiective.⁹ Prin Mihnea Berindei, unul dintre cei mai activi membri ai Comisiei, am ținut mereu legătura cu ea. Monica Lovinescu ne-a permis să utilizăm orice idee, orice pasaj din opera ei și a lui Virgil Ierunca pentru Raportul Final. Cine îl va citi cu atenție va constata că gândirea acestor doi mari intelectuali a fost mereu o sursă de inspirație pentru noi. Nu exagerez spunând că Raportul, ai cărui coautori au fost, a fost ultima operă a Monicăi Lovinescu și a lui Virgil Ierunca. Ceea ce s-a realizat în fine

8. *Unde scurte*, ed. cit, pp. 331–332.

9. Nicolae Manolescu, „O carte indecentă”, *România literară*, nr. 32, 15 august 2008.

în România este acel deziderat mereu reamintit de Monica Lovinescu, necesitatea vitală a unui *travail de deuil* care să despartă apele și să permită acea ruptură cu mocirla plină de sânge a trecutului. Când, în iunie 2008, am mers, împreună cu Mihnea, cu Mircea Mihăieș și cu Horia Patapievici într-un fel de ultim pelerinaj la căsuța din strada François Pinton, am văzut că pe noptiera din urmă se afla volumul *Raportului* publicat în 2007 la Humanitas.

Unul dintre istoricii îndeosebi prețuiți de Monica Lovinescu a fost Boris Souvarine, autorul unei clasice biografii a lui Stalin, el însuși fost militant comunist, vindecat la timp (încă la începutul anilor '20) și devenit unul dintre cei mai lucizi critici ai totalitarismului.¹⁰ Ca și Souvarine, Monica Lovinescu a refuzat să dispere, a clamat în pustiul indiferenței abulice, al atacurilor obscene și al îngenuncherilor morale, și-a ridicat vocea în favoarea milioanei de deținuți și a respins ideea unei literaturi care uită demnitatea umană. Cuvintele lui Chateaubriand, atât de îndrăgite de Souvarine, se potrivesc perfect destinului de antigonică mărturisitoare al Monicăi Lovinescu: „Atunci când, în tăcerea abjecțiunii, nu mai auzi răsunând decât lanțurile sclavului și vocea denunțătorului, când totul tremură în fața tiranului și devine tot atât de primejdios de a-i cerși favorurile cât de a-i merita dizgrația, istoricul pare însărcinat cu răzbunarea popoarelor. Degeaba prosperă Nero, Tacit s-a născut în Imperiu.“

10. Boris Souvarine, *Staline – Aperçu historique du bolchévisme*, Champ Libre, Paris, 1977 (Humanitas, 1999).

ETICA NEUITĂRII

REVIZIONIȘTII FRANCEZI (FOUGEYROLLAS)

Pierre Fougeyrollas, unul dintre filozofii mai remarcați ai generației tinere franceze, afirma acum câțva timp, rezumând experiența generației sale, că, după revoluția maghiară, epoca misticismului comunist s-a încheiat pentru intelectualii occidentali. Termenul de care se slujește Fougeyrollas definește cu precizie caracterul adeziunii acestor intelectuali la comunism: ei s-au înscris în partid cum s-ar fi convertit la o religie. Că această religie era una degradată, mai mult chiar, o caricatură, nu schimbă întru nimic natura acestui angajament. Un alt tânăr intelectual francez, sociologul Edgar Morin, întrebuița și el termenul „conversiune” pentru a explica intrarea sa în partid, în cursul ultimului război. Pentru toți acești pelerini ai unui absolut deviat, revoluția maghiară a însemnat obligația de a ieși din mânăstire și a privi lumea exterioară. Lunga călătorie, pe care unii dintre ei au numit-o, parafrazându-l pe Céline, „până la capătul nopții”, s-a încheiat la Budapesta. Iar literatura de mărturie care a devenit în epoca noastră marele jurnal anonim al conștiințelor s-a îmbogățit nu numai cu noi titluri, dar și cu un nou termen: „revizionism”. Lansat inițial de staliști pentru a înfiera orice încercare de liberalizare, de punere în discuție a dogmelor, „revizionismul” a fost reluat de acești intelectuali, ca un titlu de noblețe.

Revizionismul care înseamnă o renunțare la „rinocerita” ideologiilor (trebuie mereu reamintit că Eugen Ionescu este

acela care a dat criticii ideologiilor simbolul ei scenic de largă circulație) se exprimă mai ales, în Franța, în revista *Arguments*. Și e semnificativ că această revistă ține, într-un număr recent, să pună în discuție noțiunea însăși de intelectual.

Nu se va insista niciodată îndeajuns asupra importanței aproape magice pe care ideologia comunistă o acordă nu verbului – logosul antic și verbul creștin ne-au obișnuit cu întâietatea sa necontestată –, ci vorbelor, în teoria și practica sistemului comunist vorbele sunt puse nu numai să camufleze realitatea, dar și s-o înlocuiască. Repetată litanie, „libertatea“ nu e menită doar să ascundă lipsa acestei libertăți în realitatea comunistă cotidiană, dar și să creeze verbal un fel de stranie acoperire a ei. Ca și cum vorba, odată rostită, ar fi de ajuns pentru a da ființă unei stări secunde, înlocuind realul, dând iluzia acestui real. Vorbele sunt, fără îndoială, arme tactice într-un astfel de regim, dar cei care le vehiculează par a se teme, în același timp, de substanța lor secretă. E desigur unul din motivele pentru care comunismul a avut atâta nevoie de intelectuali, iar intelectualii s-au lăsat atât de seduși de acest univers în care vorbele înlocuiau verbul, dar își aminteau de forța lui dintâi.

Iată de ce, în operația de revizuire nelimitată pe care și-o propune, revista *Arguments* nu putea să nu se oprească asupra rolului jucat de intelectual în lungul proces de seducție prin ideologie.

Vom trece peste diferitele definiții propuse sau discutate în acest număr spre a se delimita noțiunea de intelectual, reținând doar pe aceea mai evidentă și mai largă de creatori și distribuitori de cultură, în acest sens, intelectualii (din sfera occidentală) sau membrii „intelighenției“ (în sfera orientală) își află, poate, strămoșii în sofisții antichității. Nu sunt sofisții aceia care au determinat, cei dintâi, omul ca un animal nu metafizic, ci cultural, care au susținut că limbajul vehiculează adevărul și care, mai ales, s-au arătat convinși că virtutea poate fi învățată, că se poate ajunge la ea prin cultură? Optimismul de a crede că

o acțiune culturală poate da naștere progresului, poate schimba omul, determinându-l să urce, treaptă cu treaptă, spre Bine, a fost combătut, cum ne amintim, de Platon. Și e interesant de urmărit antagonismul dintre Platon și sofști care va continua apoi printr-un dialog contradictoriu între intelectuali și filozofi. Același optimism avea să fie continuat de Enciclopediștii francezi și transformat într-o adevărată pedagogie a acțiunii, pedagogie predată apoi direct pe scena politică în secolul al XIX-lea. Dacă s-a crezut vreodată într-o eficacitate revoluționară a intelectualului, a fost în secolul trecut, când faptele înseși păreau a o dovedi, încercarea lui Marx de a alătura pe intelectual proletarului pentru aceeași luptă decurgea în mod logic din bariadele pe care Victor Hugo îl aruncase pe Enjolras. Secolul al XVIII-lea, al Luminilor și al Enciclopediei, delegase pe intelectuali pe lângă Regele sau Tiranul luminat pentru a-l convinge de binefacerile progresului. Ecaterina a II-a sau Frederic II îi trataseră ca pe niște bufoni de vază. În secolul al XIX-lea, intelectualul va părăsi însă curțile imperiale și va coborî în stradă, însoțit de o unduire de falduri și de câteva pete de sânge. De acolo îl va lua Marx spre a-l alătura proletarului în lupta pentru socialism. Optimismul moștenit de la sofști a parcurs vremurile ajungând, intact, pe pragurile secolului XX. Negator al puterii constituite, vraci al îndoielii și spiritului critic, purtător de torță al rațiunii și progresului neîntrerupt, alături de aceia care duc lupta pentru descătușarea condiției umane (burghezie mai întâi, apoi proletariat), intelectualul stă pe acest prag de veac, ca o statuie confirmată în misiunea sa. Peste cincizeci de ani, statuia e la pământ, rolul este repus în discuție, iar intelectualul își caută o nouă definiție.“

Optimismul n-a putut rezista asaltului nazismului și comunismului, cu atât mai greu cu cât era dus în numele lui. După optimism, se năruie și pretenția de universalitate, spulberată de specializarea pe care o implică viața modernă. Dar, în primul

rând, adeziunea intelectualului la comunism dinamitează noțiunea de intelectual. Vrând, conform doctrinei marxiste, să integreze pe intelectual în partid, dar dându-și seama, în același timp, că opera literară rezistă oricărei asimilări de acest tip, Lenin este acela care va propune formula ce implica negarea și a literaturii și a intelectualului. Fiind obligată să devină „parte integrantă din munca organizată, metodică și unificată a Partidului“ (formula e a lui Lenin), literatura se transformă într-o armă tactică. Bazele realismului socialist sunt puse, iar intelectualii sunt vârați într-un sistem de raporturi birocratice din care exercițiul inteligenței este, de la sine, eliminat. Sau cum o spune și Pierre Naville în *Intelectualul comunist*: „În schimbul afilierii la cohorta clasei intelectuale, intelectualii renunță la dreptul oricărui om de a se sluji de inteligența sa. Astfel, crezând că se ridică, ei, de fapt, se mutilează și sunt reduși la starea de funcționari [...]. Producând opere ale căror reguli au fost fixate a priori, noua «intelighenția» se rupe, încetul cu încetul, de lumea reală și de contradicțiile ei. Intelectualii constituie grupuri specializate de birocrați ai inteligenței, secretând propriile lor mituri. Ei devin o justificare pentru puterea care se slujește de ei.“ Acești intelectuali se complac astfel într-o „acțiune fără gândire“, confundă „eficacitatea“ cu criteriul adevărului și oportunismul cu dialectica.

Iată de ce, la sfârșitul aventurii reamintite în revista *Arguments* – și pe care am redat-o schematic –, Edgar Morin poate constata că nu există „un intelectual marxist“ – e o contradicție în termeni –, ci numai pre sau post-marxist. Marxismul a devenit mitul intelectualului de stânga, dar și mormântul lui.

Intelectualul începe însă să se reinstaleze în drepturile sale tocmai în lumea comunistă, în Ungaria, ca și în Polonia, intelectualii și-au regăsit, de pildă, în 1956, accesoriile demnității lor din secolul trecut: baricadele și protestul. Intelectualii care au trăit sub un regim comunist pot avea un rol hotărâtor, după Fougeyrollas, în măsura în care, „în epocile de opresiune, poți

regăsi comunitatea de spirit și de sentiment cu un întreg popor, participând la o luptă liberatoare, adică negativă. Intelighenția are un rol de jucat de fiecare dată când e vorba să doboare o tiranie sau să răstoarne idoli“.

Pentru intelectualii din celelalte țări, revista *Arguments* propune un fel de Chartă a urgențelor. Intelectualul ar trebui să-și păstreze energia critică, nerespectul tabuurilor, dar să nu se mai închine supremației rațiunii (raționalismul de tip clasic este o gândire de mult epuizată), să nu mai confunde mitul cu superstiția (minimizarea miturilor a fost una din capcanele în care a căzut intelectualul secolului nostru, devenind astfel victima predestinată a mitologiilor prefabricate în arsenalele rațiunii), să renunțe la premisa falsă a salvării prin cultură. Intelectualul trebuie să devină contemporan cu problemele timpului său, să participe, depășind specializările, din nou la totalitate, să reînvețe a se întreba, în loc să se mulțumească cu răspunsurile pe care le-a moștenit (marxismul fiind unul din aceste răspunsuri). Să regăsească ceea ce Edgar Morin numește „o gândire întrebătoare“. Mai e nevoie ca intelectualul să nu mai întreprindă acțiunea politică de pe înaltele sale poziții de intelectual, ci ca simplu cetățean. Să renunțe a se confunda cu profeții, într-un cuvânt să „desacralizeze“... cum spune Fougeyrolles – funcția sa de intelectual.

Adică să „revizuiască“ toate pozițiile și pretențiile anterioare, mărturisind însă, mai departe, despre puterea negativă, antifetishistă, radical critică a spiritului, dar renunțând la orice ideologie optimistă a salvării.

Am reamintit această Chartă deoarece vom regăsi principiile ei în mai toate cărțile „revizionistilor“ francezi pe care vrem să le amintim acum, pe scurt. Nu înainte de a sublinia însă că terenul le fusese tuturor pregătit, chiar dacă n-au luat la timp cunoștință de acest lucru, de câteva lucrări capitale care au apărut, în indiferența sau chiar ostilitatea generalizată a stângii franceze.

Astfel studiul lui Jules Monnerot, *Sociologie du communisme*, apărut încă din 1949, rămâne documentul de bază al oricărei

critici a ideologiilor. Jules Monnerot n-a fost primul care să încerce a descifra comunismul prin aspectele lui de religie degradată, dar el a dus analiza până la ultimele și cele mai lucide consecințe, în loc să se refere la pretențiile marxiste ale comunismului, sociologul francez a stabilit, dimpotrivă, decalajul – de ce n-am spune mai curând prăpastia? – dintre aceste pretenții teoretice și realitatea fenomenului, lansând o formulă celebră prin care definea comunismul ca un „Islam al secolului XX“. Voluminosul studiu al lui Jules Monnerot n-a fost, la atâția ani de la apariția sa și în ciuda pletorei de cărți asupra aceluiași subiect, nici depășit, nici dezmințit. Cum se face că el n-a constituit un avertisment pentru toți aceia care se înrolau în partid tocmai în acea vreme și care de abia acum regăsesc, prin revizionism, concluziile lui Jules Monnerot, chiar dacă nu se referă la el? A explicat-o, câtva timp mai târziu, Raymond Aron într-o altă lucrare fundamentală, *L'Opium des Intellectuels*, în care descrie ravagiile ideologiei în viața intelectuală franceză, ce lua proporțiile unei adevărate epidemii. A mai analizat această înrădăcinată mistificare și Jeanne Hersch, în *Idéologies et réalités*. Luciditatea cu care a demonstrat cum, slujindu-se de o ideologie aparent de extremă stângă, comunismul se comportă, în practică, asemenea unei mișcări de extremă dreaptă, profunzimea cu care a descris comportamentul tipic al intelectualului comunist ce se pune sistematic la adăpost de realitate, cum te-ai feri de o furtună, confundând ideologia cu un paratrăsnet, fac din acest volum un clasic al criticii ideologiilor.

Această critică a ideologiilor ca paravan al realului avea deci să devină un fel de program liminar pentru filozoful Henri Lefebvre, dar mai ales pentru Edgar Morin, Pierre Fougeyrollas și Jean Duvignaud. Cu toții foști comuniști, treziți mai devreme sau mai târziu – Duvignaud, în clipa rupturii lui Tito de Moscova, Edgar Morin, Fougeyrollas, Lefebvre, după revoluția maghiară. Trezirea e însă un termen prea radical, prea brusc

CUPRINS

- Hermeneutica libertății* de Vladimir Tismăneanu — 5
- Revizioniștii francezi (Fougeyrollas) — 15
- Raymond Aron și sensul istoriei — 31
- O zi din viața lui Ivan Denisovici — 35
- Carnetele* lui Camus — 40
- 15 ani de la moartea lui Orwell — 45
- Camus și istoria — 53
- Pădurea de cruci: Ahmatova și Brodski — 56
- O epidemie de simboluri — 60
- Călători la Praga — 64
- Datoria de neconformism — 67
- Ideologiile din Mai 1968 la Paris — 70
- Luceafărul* stil nou — 87
- Sabordarea revistei *Literarni Listy* — 90
- Sclavul în genunchi — 94
- Primul cerc* de Soljenițin — 98
- L'Aveu* de Arthur London sau schizofrenia fidelității — 105
- Rusia în 1984 după Amalrik — 108
- Marea Teroare* de Robert Conquest — 113
- La France Intellectuelle* de Jules Monnerot — 119
- Samizdat* — 123
- Avatarurile cenzurii: Mircea Eliade
intervievat de Adrian Păunescu — 130
- Interdicția *Revizorului*, spectacolul lui Lucian Pintilie — 133
- Arhipelagul Gulag* — 136

Hannah Arendt și sistemul totalitar —	140
Soljenițin expulzat din U.R.S.S. —	144
Sub semnul Congresului al XI-lea —	148
<i>Delirul</i> de Marin Preda —	151
Memoriile Nadejdei Mandelstam —	158
Impactul lui Soljenițin la Paris —	163
Umanismul revoluționar —	166
La moartea lui Malraux —	170
„Noii filozofi“ —	173
Comitetul Intelectualilor pentru Europa Libertăților —	178
<i>Le tremblement des hommes</i> de Paul Goma —	181
Puterea și scriitorii —	185
„Glucksmannii“ —	190
La moartea lui Sartre —	193
<i>Nomenclatura</i> lui M. Voslensky —	195
<i>In memoriam</i> : Nadejda Mandelstam și Anna Ahmatova —	198
Posteritatea contemporană —	202
Literatură și istorie —	206
Boris Souvarine despre Panait Istrati —	211
O întâlnire cu Jeanne Hersch —	224
Biografii și rectificări —	229
Sinuciderea lui Koestler —	235
Scriitorii și Canalul —	244
Noua Dreaptă de la București —	250
Boris Souvarine, o memorie cât un veac —	257
„Taina libertății“ lui N. Steinhardt —	259
Țarcul —	265
Bicentenarul Revoluției Franceze —	270
La vatră și la tăcere —	278
Între apologia resemnării și angajamentul politic —	283
Silabisirea Democrației —	289
O urgență: deparazitarea limbajului —	294
Estetul anonim —	301
Despărțirea de caragialism —	306
„Paradoxul român“ —	313
Nu mă rog pentru fratele Alexandru —	319

Pentru un muzeu al erei comuniste — 325
„Cântarea Securității“? — 330
Les accidents de l'âme de Ana Novac — 336
Între *Miorița* și „neantul valah“ — 342
„Timpul zăvorât“ — 348
Amintirea lui Noël Bernard — 354
Uniunea Sovietică nu mai există! — 361
Înmănuncherea dintre fascism și comunism
văzută de Ileana Vrancea — 367
Uitarea noastră cea de toate zilele — 374
Iroși și irositori — 379
François Furet și deconstruirea iluziei comuniste — 385
Reconstituirea — 406
Arhivele și adevărul — 410
Arhivele mărturisesc — 414
Până și Orwell... — 418
Sindromul amânării — 425
Procese și procese — 429
Cartea neagră a comunismului — 433
Reabilitare? — 437
Restituiri — 441
Asimetria indulgenței — 445
Negaționistii de stânga — 449
Treptele căderii — 452
Cui îi este frică de... Tacit — 456
Marea Paradă — 460
Gramofonul ideologic — 466
Privirea clinică — 470
De vină este „interbelic“ — 474
Acuzatul acuzator — 478
Un document fără precedent: *Ultima carte* — 482